

Suba János

MÜLLER IGNÁC (1727-1804) ÉS TÉRKÉPE*

Előzmények

A török kiűzése után lehetőség nyílt az ország pontosabb feltérképezésére. A térképező munkálatokat az olasz származású Luigi Ferdinando Marsigli vezette, két helyettesével, Johann Cristoph Müller matematikussal és Morando Visconti hadmérnökkel együtt. Marsigli és Müller legelőször a stratégiai fontosságú Duna vonalát mérték fel.¹ Pontos csillagászati mérésekkel meghatározták a Duna vonalát, mely a Lázár deák-Féle térkép óta, az Európa-szerte megjelent munkákban ÉNY-DK irányú torzításban szerepelt. 1699-ben a karlócai békeszerződés értelmében a Habsburg és Török Birodalom közötti határterületet mérték fel. Elkészítve a déli határ 41 szelvényből álló, kb. 1:35 000 méretarányú, geodéziailag pontos térképét.

A térképezési munkák nyomán 1709-ben a Magyar Kamara megbízásából mint vállalkozó elkészítette Magyarország 1:550 000 méretarányú négy szelvényből álló az ország első háromszögelésekkel pontosított térképét.² Ez az első olyan térkép, amelyet hatósági szerv adott ki. Müller térképe a Duna térképi ábrázolásában is jelentős, mert annak folyási irányát már helyesen ábrázolta.

Müller Ignác

1769-ben Bécsben elkészült egy Magyarország egész területét ábrázoló - kis példányszámban sokszorosított és „bizalmasan kezelt” - térkép. Ez a térkép a maga nemében újak volt mondható, mert az erdélyi országrészt is tartalmazta. Szerkesztője Müller Ignác hadmérnök és térképésztiszt volt.

Müller Ignác 1727-ben Székesfehérváron született. Igen fiatalon, 17 évesen beállt katonának a 2. „Újváry” gyalogezredbe. Az ezred 1751-ben Mária Terézia harmadik fiának, Ferdinánd főhercegnek nevére vette fel. Müller Ignác szépen halad a ranglétrán, 1757-ben főhadnagy, 1764-ben kapitány. Ekkor már többször előfordult, hogy a csapattól ideiglenesen térképészeti feladatokkal bízták meg, amelyeket kiválóan megoldott. Térképészeti készsége és térképei felkeltették az Udvari Haditanács figyelmét, ezért az Udvari Haditanács közvetlen parancsnoksága alatt működő kartográfiai osztályhoz osztották be.

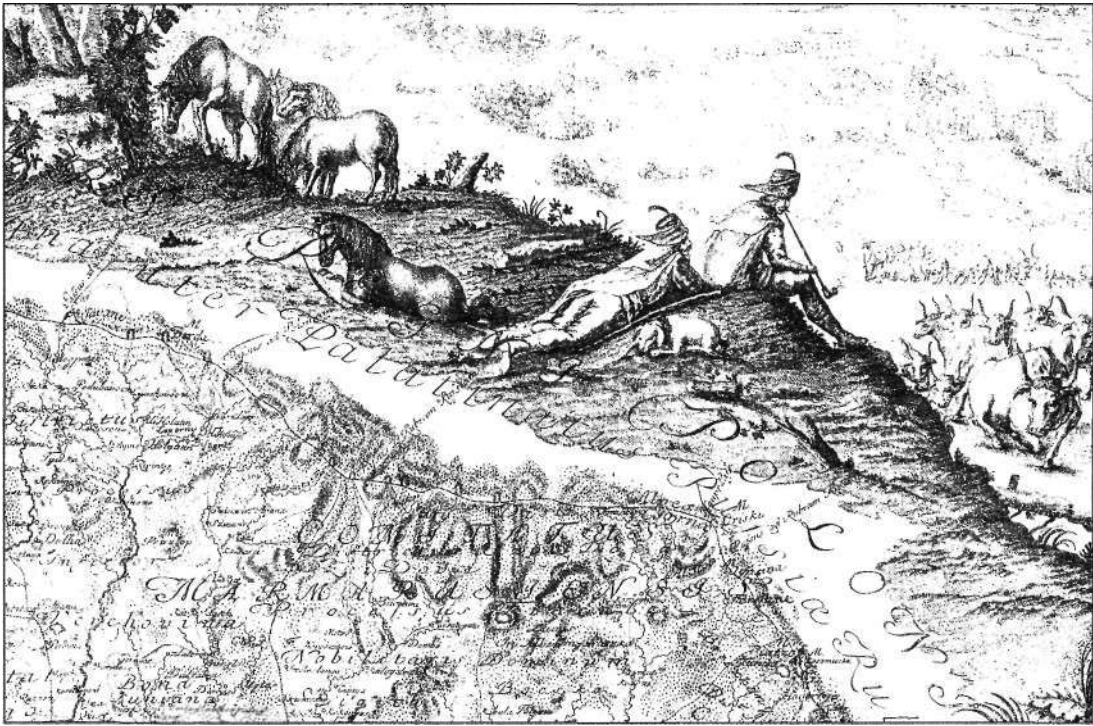
Az Udvari Haditanács parancsára ebben az időben - 1744-1764 között - a XVIII. század eleji térképek javíthatása és aktualizálása folyt, s ezek főleg az osztrák tartományokat ábrázolták. Magyarország térképének helyszíni helyesbítésére 1764-ben került sor. Ekkor önálló térképező csoportot szerveztek, amelynek Müller Ignác lett a parancsnoka. Az ő irányításával dolgozó csoport néhány év alatt minőségileg és mennyiségileg egyaránt kimagasló teljesítményt ért el, amiért Müllert 1767 áprilisában őrnaggyá, majd egy hónappal később, 1767. május 17-én alezredessé léptették elő.

Munka közben kiderült, hogy nem lesz elegendő, ha az 1709. évi Johann Christoph Müller-féle térkép alapjait javítgatják, hanem helyenként megbízható és ellenőrzött részlettérképek, másutt új felvételek alapján Magyarországnak teljesen új térképét kell megszerkeszteni. Müller Ignác a rábízott feladatot a kor adottságaihoz mérten a tőle telhető legnagyobb pontossággal oldotta meg. Az ő parancsnoksága alatt készült kéziratos térképlapokat hivatalosan is „Müller'sche Bogen”-nek (Müller-féle íveknek) nevezték; így említi azokat a „Preliminaire Flussaufnahme” (előzetes, előirányzott folyófelvétel) megszervezéséről kiadott császári rendelet is.³ E munkarészek méltán viselik az ő nevét.

A Müller Ignác-féle Magyarország térkép kézirata 1769-ben készült el. Az időközben gyakran végrehajtott ellenőrző mérések alapján megállapították, hogy ezúttal sikerült Magyarországról olyan térképet készíteni, amely az adatok száma, a feltüntetett helyeknek térbeli pontossága és helynévírása tekintetében minden eddigit felülmúl.

A Müller Ignác-féle térkép sokszorosítására csak az I. katonai felvételnek Mária Terézia által 1764-ben törvényt elrendelése után került sor. 1769 végén, vagy 1770-ben kezdődött meg az eredeti térképlapok alapján a műnek 1 : 360 000 méretarányra való redukálása, majd rézbe metszése. A litográfiai munkák 1771 tavaszán fejeződtek be.

* A „Pannónia katonai térképeken” című sorozat második része .

Müller Ignác térképének részletei

Müller Ignác térképe

Az Udvari Haditanács 1764. május 13-án elrendelte, hogy Fabris tábornok szervezze meg az országos térkép összeszerkesztését, illetve az ehhez szükséges helyszíni felmérési és háromszögelési munka végrehajtását. Lacy tábornok⁴ pedig összegyűjtetett mindenféle részlettérképet, hogy azokból Müller Ignác minél gyorsabban elkészíthesse Magyarország új, áttekintő térképét. A Müller Ignác kartográfus-csoportja számára összegyűjtött rengeteg részlettérképből négy és fél év alatt készült el az ország áttekintő térképe. A Müller-féle térképben ráismerünk a Mikoviny⁵ által szerkesztett megyei térképekre. Müller Ignác térképét elsősorban, sőt túlnyomórészt Mikoviny megyei térképeinek többé-kevésbé kész tervrajzaiból szerkesztették össze. Ez egyébként a térkép címéből is kiolvasható.⁶

Müller Ignác önállóan egy térképbe szerkesztette Magyarországot és Erdély Nagyfejedelemségét 1769-ben elkészült áttekintő térképét.⁷ A térkép 12 lapból áll; a lapok soronként is és oszloponként is más-más méretűek. Ez a különös elrendezés a könnyű összehajthatóság célját szolgálta. A teljes térkép nagysága: 241,0 X 203,5 cm (belméret), illetve 253,0 X 216,0 cm (külméret). Az egyes lapok legnagyobb mérete: 98 X 68 cm, ami a magyarországi vonatkozásban használt papírosok között igen nagy ritkaság. E térképlap papírja tehát - mint gyártmány is - ritkaság, s nyilván erre a célra készült: nagyon jó minőségű, fehérített, de nem tökéletesen simított rongypapír. Bizonyára tudatosan választották ezt a papírosfajtát, mert ennek a méretváltozása minden irányban azonos.⁸

A térkép aránymértéke: 6 germán mérföld = 122 mm, ami 4₀ = 5 germán mérföld, azaz 1 : 360 000 méretarányban felel meg. Müller Ignác térképének jelmagyarázata hármasszoros beosztású (Explicatio Signorum, - Colorum, - Litterarum) és oszloponként elkülönítve közli a térképi jeleket, színeket, valamint a betűk értelmezését. A jelmagyarázatban a következő jeleket találjuk (természetesen latin nyelvű magyarázattal): erődítmények, fallal kerített városok, falak nélküli városok, mezővárosok, falvak (puszták, majorok), postahivatalok, közlekedési utak, jó karban levő utak, rendes földutak, római kori utak nyomai, hajóhíd, rév, hágó (országkapu), töltések (gátak).

A déli határörvidéken a következő jeleket találjuk a térképen: tábornoki szállás; főtisztek szállása; kapitányok szállása; altisztek szállása; halármenti őrhelyek vagy őrtornyok. A színkulcs az országot négy kerületre osztja. Ezek: Cis Danubianum (az északi Felvidék); Trans Danubianum (Dunántúl); Cis Tibiscanum (Duna-Tisza köze); Trans Tibiscanum (Tiszántúl). Magyarország vármegyéinek határát keskeny zöld vonal jelöli. Vörös a határvonala Székelyföldnek, élénk sárga a szászok lakta területnek, a vármállomások halványzöld; a hét főbírósi központot sötétszürke, a kivételezett jogokkal rendelkező területeket pedig lila szín jelöli. A szászok lakta területen belül (Alsó-) Fehér vármegyét zöld szín keretezi és C. A.⁹ betűk jelölik.

A helységnevek előtt álló betűjelzések száma kevés: N. = Nagy; K. = Kis; F. = Felső; A = Alsó; M. = Ma-

gyar; O. = Oláh, Walachicum; FI = (a községek, puszták stb. neve végén) Falva, A szomszédos helységeket összekötő útonalakra írt számjegyek órákat jelentenek; vagyis azt az időt, amely alatt gyalogszettel kényelmesen eljuthattak egyik községből a másikba. További két rövidítés: „C: V:” Generalatus Varasdiensis (Varasdi fővezérség); „G. G” Generalatus Carlo Stadiensis (Károlyvárosi fővezérség).¹⁰

Mikoviny megyei térképeinek felhasználásán túl Müller Ignácnak csak a hiányzó megyéket kellett pótolnia és Erdély területét kidolgoznia. Akkor is óriási munkát végzett el Müller, amikor a hiányzó területekről négy év alatt készített jó térképeket. Ezeket a hiányzó megyei mappákat kisebb-nagyobb birtoktérképekből kellett megszerkesztenie. Sok volt a nagy kiterjedésű, térképezetlen terület is.

Az, hogy a Müller-féle térképen Mikoviny térképi vanak összeszerkesztve, elsősorban a hegy- és vízrajz teljes azonossága alapján állapítható meg. Például a Balaton ábrázolása is tökéletes átvétel Mikovinytól.¹¹ Az egyetlen város, amelyet arányszó részletes városi alaprajzzal (háztömbökkel) ábrázol: Bécs. Az alaprajzi ábrázolás módját követi Budán is, de korántsem olyan részletességgel. Pestet már csak vázlatosan ábrázolja, a továbbiakban a fallal kerített városokban pedig már keresni kell az utcák feltüntetését. Müller Ignác, aki valószínűleg maga rajzolta a térképét, a hegyábrázolásban nem alkalmazhatta azokat a finom módszereket, amelyeket Mikoviny a megyetérképeken Müllernek ugyanis 65 megyét kellett 4,8 m²-es térképlapon ábrázolnia! Ennek a rajzi kényesnek tudható be, hogy Müller térképén az enyhe lejtőket hosszú pillacsikkokkal, a meredekebbeket keresztcsikkossággal, a még meredekebb, szakadékos sziklafalakat pedig fekete festve találjuk.

Müller Ignác térképe egyike a XVIII. századi legdíszesebb mappáknak. A térképet, valamint az azon látható díszítéseket minden valószínűség szerint Müller Ignác maga tervezte és rajzolta. A térképet a bécsi Johann Christoph Winkler metszette, kb. 1769-70-ben. A rajta található díszítő rajzok a következők:

Az 1. és 4. lap Nyugati oldalán két, egymáshoz illesztett ovális keretben Mária Terézia és II. József arcképe. A kereteket jobb felől egy lebegő angyalka tartja; balról pedig egy zászlót tartó, jól megtermett nőalak látható oroszánfejű sisakban. A zászló kibontott selymén a térkép fentebb közölt, igen hosszú, latin nyelvű címe. Az ovális keretek fölött a magyar királyi korona, előlött pedig egy kiterjesztett szárnyú, jobbra tekintő sas, szájában szalaggal. A lobogó és a zászlót tartó nőalak lába a 4. lapba nyúlik be.

A 9. és 12. számú lapokon ugyancsak összefüggő kép látható. A jobb alsó sarokban egy nagy, függőleges helyzetű rajzolt kőlapra helyezték el a jelmagyarázatot (Explicatio). E fölött, és a Fogarasi havasok alatt, az Olt folyásáig nagyon szépen kidolgozott bányászjelenetet láthatunk. Két egyenruhás bányász a jelmagyarázatot tartalmazó kőlapra könyökölve beszélget. Kezükben csákány. Mögöttük a tárna bejárata. Mellettük ásó, csákánykapa és oányászputtony, mind-egyiknek a német neve az ábrán elrejtve, de megtalálható és jól olvasható.

A 10., 11., 12. és 9. lapon keresztül - egybefonódóan - szépen kidolgozott fantázia-tájkép húzódik: sok ágra szakadó folyóval, kisebb facsoportokkal tarkított lapos partokkal, sziklával, barokkosan gazdagon elnyúlva és szétterülve folytatódik négy térképlapon át. A 10. számú lap jobb oldalán a Danubius-t (Dunát) megtestesítő férfialak ül, háromágú szigonnyal. Müller Ignác ebben az alakban - a kor szokásának megfelelően - nagy valószínűséggel a saját portróját ábrázolta.

A 3. sz. lapot majdnem teljes egészében ismét fantáziakép tölti ki. Magyar táj: egy dombtető szélén két férfi heverészik; kalapjukon sastoll, csizmájukon sarkantyú, körülöttük ménes, gulya és juhnyáj. A vízen kacsák, libák; a parton egy tűzok álldogál. A térképet díszítő fantáziaképeken két tájnak az elemei ismerhetők fel. Mindkettő olyan, ahol Müller Ignác fiatal katonaeveiben megfordult: a Pozsony alatti Duna szerteágazó medre és zátonyai, valamint a Csehországban és Sziléziában látott, tornyokkal erősített és védett hidak tűnnek fel. A térkép díszítő elemei valóban kielégíthették minden felettesének egyéni hiúságból fakadó érzelmeit.

1771-ben Müller Ignácot Nagyenyedre küldték, az ottani császári birtokok és méntelepek térképezésére. Amikor ezzel elkészült, 1771. augusztus 24-én kérte az Enyed környékén létesítendő katonai csikótenyésztő telephez való beosztását. A Haditanács az erdélyi katonai csikótenyésztés főfelügyelőjévé és az Enyed környéki méntelep igazgatójává nevezte ki. Müller 1774-ben nyugdíjazását kérte. Az Udvari Haditanács mérnök-tábornoki ranggal és évi 600 forint nyugdíj megállapításával nyugállományba helyezte. Nagyenyedről Pozsonyba költözött és ott élt 1775 márciusától 1786 májusáig. 1786 júniustól 1790 júniusig Nyitrán élt, és ott dolgozott. Nyitra városába költözése egybeesik a II. József által elrendelt kataszteri felmérés kezdetével, Pozsonyba való visszatérésére viszont a császár halála után 3 hónappal került sor. Ebből kikövetkeztethető, hogy a közbeeső három és fél év alatt Müller Ignác a II. József-féle kataszteri felmérésben aktív földmérőként, vagy talán inkább térképszerkesztőként vett részt, Pozsonyba való visszatérése után ott élt 1804. április 9-én bekövetkezett haláláig.

Életpályája összefoglalva érdekesnek és sikeresnek mondható: 17 éves korában már katona, 30 éves korában főhadnagy, 37 évesen százados és egy térképészcsoporthoz tagja; 37 és 42 éves kora között szerkesztette meg Magyarország XVIII. századi legjobb térképét, s közben folyamatosan előléptették, majd két évig Erdélyben végzett térképező munkát ezredesként, végül néhány éven át méntelepi parancsnok és a katonai lötenyésztés országos főfelügyelője volt, 48 éves korában tábornoki ranggal nyugállományba vonult. 77 éves korában halt meg.

Jegyzet

- 1 J.Ch. Müller 1673-ban Nürnbergben született és 1723-ban halt meg. Hadmérnök, matematikus és térképész volt. 1696-tól Marsigli tiktára volt, és részére földrajzi helymeghatározásokat végzet.
- 2 Hadtörténelmi Térképtár: B.IX. a. 491. Fallenbüchl Z.: Zur Geschichte der Ungarnkarte Johann Christoph Müllers (1709 = Magyar Könyvszemle, 1696

- 3 Fodor Ferenc: Magyarország vízrajzi térképezése II. József korában = Vízügyi Közl. 1935. és 1936.
- 4 Franz Moritz Lacy gróf tábornok Udvari Haditanács elnöke volt.
- 5 Mikoviny Sámuel Új 700? Áberfalva - 1750. mára 26): matematikus, mérnök, térképésztiszt. Korának jeles polihistora, a tudományos kartografia első magyar művelője, a magyar műszaki felsőoktatás úttörője volt. Bécsben, Altdorfban és Jénában tanult. 1727-ben Esterházy gróf hívta haza Tatára. 1728-tól 1735-ig Pozsony vármegye mérnöke volt, közben a bécsi Hadmérnöki Akadémián térképészetet tanult. 1728-tól kezdve végzett Magyarországon földrajzi helymeghatározásokat és felméréseket. 1731-ben bekapcsolódott Bél Mátyás (1696-1749) nagyszabású földrajzi vállalkozásának előkészítő munkálataiba. A Notitia Hungariae 1735-1742 között megjelent négy kötetében tizenegy megye térképe jelent meg. Térképeinek nagy része kiadatlan maradt. 1735-től Selmecbányán kamarai mérnök és a bányászati akadémia elődintézetének matematika-, mechanika-, hidraulika-előadó tanára volt. Hell József, hajdani tanítványa közreműködésével több hidraulikus bányagépet szerkesztett. Selmecbánya bányüzemeinek energiaellátására egyedülálló víztároló rendszert épített meg. Közreműködött mocsarak lecsapolásában, valamint árvízvédelmi és folyószabályozási munkákban. 1745-ben mérnökári örnagyként részt vett a sziléziai hadjáratokban. Mint kamarai mérnök út- és hidépítéssel is foglalkozott. A térképezés csillagászati, mértani, mágneses és hidrográfiai munkáiért a berlini tudományos akadémia tagjai közé választotta. Mint polihistor a mérnöki tevékenységen kívül kohászattal, erdészettel, vegyészettel is foglalkozott és rézmetszőként is jeleskedett. Mikoviny munkásságára lásd: Bendefy L.: Mikoviny Sámuel kéziratos megyei térképei, különös tekintettel a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának térképeire. MTA Könyvt., kiad. Bpest, 1974.
- 6 A térkép hosszú címe magyarul: A Magyar Királyságnak ez a legújabb térképe az ország területét megyékre, a Jász és Kun területekre, valamint a Temesi bántság területére osztotságában mutatja be. Ezen kívül rajta vannak a szomszédos országoknak határos vidékei is; így Horvátország és Szlavónia, Dalmácia, az Erdélyi Nagyfejedelemség, Bosznia, Szerbia, Bulgária és Walachia (az oláhok lakta föld) egyes részei. A felírás utal arra, hogy ezeket a területeket a térkép készültének idejében Mária Terézia császárnő- királynő, valamint II. József római császár kormányozta; a térkép készítésére pedig Lacy Mór gróf vezérkari főnök és marsall felügyelt. A mappát „a legnagyobb gondtal készített térképekből, megfelelő vizsgálatok és javítások elvégzése után, 1709-ben...” Müller Ignác, ő császári fellege főstrázsamestere szerkesztette össze.
- 7 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Térképtára B. IX. a. 513. Jelzet (hasonló jelzet alatt található a bécsi Kriegsarchivban is.)
- 8 Ez annak a következménye, hogy a rongyszálak a papíros anyagában minden irányban vegyes megoszlásban helyezkednek el. Vízjele: kiírva ez a szó V V A N G E N, rajzos vízjegy nélkü. A betűk 3,5 mm szélesek és 30 mm magasak. Az N betűk ferde szára nem a megszokott módon, hanem - talán a metsző szórakozottságából - fordítva készültek. A „WAGEN” szó bizonyára név: a papírmalom tulajdonosának, vagy a művezetőnek a neve. Maga a malom a német-svájc-francia hármashatár közelében, Breisgau kerületében (székváros: Freiburg), a Bodeni-tó partján épült Volkersthausenben volt. Eineder, G.: The ancient papermills of the former Austro-Hungarian emiere and their watermarks. Hiversum, The Paper Publications Society, 1960 - (Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustrantia. VIII. kt. 104. old.) = Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia régi papírmalmi és azok vízjegyei.
- 9 „C A.” = Comatitus Albensis (Inferioris).
- 10 Karlstadt: Karlovac, Károlyváros, a Kulpa folyó torkolatánál.
- 11 A tó déli medencéjének közepén látható a vékony övezet, benne a felírás: „Maxima profunditas huius Lacus observata quae constituit 6 Org. (iarum) Vien. (nensium).” A medence közepe táján pedig az örvényei partok közelében: „Inendecrescente Rud. (era) muri.” Az „Inendecrescente” felírat a metsző hibájából keletkezett. Helyesen: „Lacu decrescente”, azaz „a tó (szintjének) apadásával...” stb.